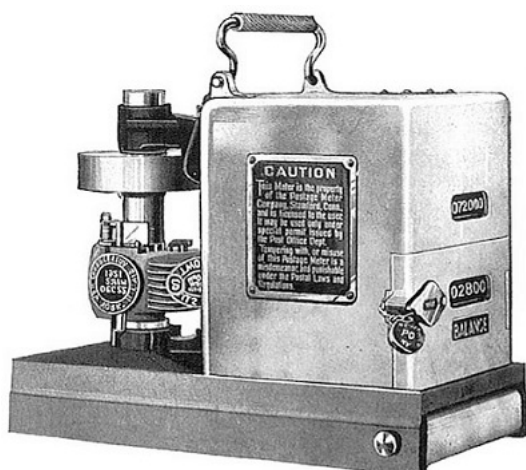

NA ZAČÁTKU BYL VÝPLATNÍ STROJ

Fakta a zamyšlení

Jak a proč se začaly vyplácet listovní zásilky pomocí výplatních strojů. Patent Detalma di Brazzy Savorgnana. První výplatní stroje splňující kritéria jako první spatřil New York. Automat na příjem a vyplácení doporučených zásilek s limitovanou hodnotou vyplácel poprvé v roce 1897. Další regulérní a uznané pokusy o vytvoření výplatního stroje se nezávisle na sobě objevily v USA (1902 – Arthur H. Pitney), v Norsku (1903 - Karl Uchermann) a na Novém Zélandě (1904 –Ernest Moss). Předchůdci a další pokusy v klasickém období výplatního stroje. Existovalo sběratelství výplatních otisků?

V předmluvě mé jurymanské práce, kterou mi předepsala komise jurymanů Svazu československých filatelistů kromě jiného jako podmínku jurymanského řízení a kterou jsem vydal na přání československé sběratelské obce ve formě příručky pod názvem „Výplatní otisky“ v roce 1991, jsem na úvod napsal:

„Koncem 19. a začátkem 20. století doznala lidská společnost nesmírných kvalitativních a kvantitativních změn ve všech oblastech – politické, společensko – kulturní a zejména pak hospodářské. Rychlý vývoj společnosti se ve svých kladech a záporech odrazil v lidském životě. Svůj odraz našel rychlý vývoj i v poštovním provozu. Enormně vzrostl počet přepravovaných zásilek. Rozšířil se i počet poštovních služeb.

Náhle se vyskytla logicky nutná potřeba řešit vzniklý stav a přizpůsobit se mu. Držet s ním krok. Vznikla potřeba, vytvořit moderní prostředek, který by racionálně urychlil poštovní provoz, uspořil zároveň čas nutný ke zpracování zásilek a hlavně odpovídal danému stupni vývoje lidské společnosti.“

Na různých místech zeměkoule se tohoto úkolu chopili různí jedinci a nezávisle na sobě na různých místech začali patentovat své vynálezy. Ne všechny však světová komunita badatelů

a sběratelů tyto pokusy uznala za pravé výplatní otisky. Byly uznány jen ty stroje, jejichž konstrukce umožňovala dvě základní kritéria – prvním kritériem byla *nutnost automaticky hradit nebo zúčtovávat poštovní poplatky* a druhým kritériem *možnost registrovat zapravené poštovní poplatky*. řada pokusů tyto atributy postrádala.

Do prvních let 21. století se mělo za to, že prvním úspěšným pokusem, který splňoval tyto požadavky byl norský **Uchermannův** pokus z Kristiánie (dnes Oslo) – viz dále. Barfootův a Simonův katalog v roce 1953 uvedl otisk z tohoto stroje na titulní straně .

Novým objevem z počátku 21. století byl výplatní stroj italského vynálezce žijícího v USA hraběte **Detalma di Brazzy Savorgnana**, který byl patentován pod číslem 564845 dne 28. 7. 1896 pod názvem „Coin Freed Letter Posting or Stamping Machine“ v New Yorku u amerických patentových úřadů. Hrabě di Brazza odůvodnil na jedenácti stranách textu a na dvaceti osmi stranách ilustrační přílohy účel tohoto vynálezu: nutnost vyplácet zásilky v době uzavření pošty, vypořádat se s masou podávaných zásilek pomocí automatu a možnost vyplácet doporučené zásilky. Z popisu vyplývá, že se jednalo o automatické výplatní stroje na příjem doporučených zásilek, které byly umístěny na veřejném místě dosažitelné pro uživatele poštovních služeb. Stroj vytvořil otisk s limitovanou hodnotou po vhození deseti US centů. Tento pokus splňoval kritéria výplatního stroje a byl uznán světovou odbornou veřejností. Poprvé byl otištěn na stránkách Bulletinu MSS a v Hawkinsově a Stambaughově Mezinárodním katalogu výplatních otisků. V době, kdy píše tuto knihu, není znám žádný dřívější uznaný vynález výplatního stroje. Není však všem dnům konec. Zbývá dodat, že k objevu zatím jediné celistvosti s tímto otiskem přispěl kanadský sběratel Luc Légault. Je v jeho držení a v současnosti je součástí jeho sbírky a exponátu. K objevu a ověření přispěli i američtí sběratelé a badatelé. Aukční domy oceňují tuto celistvost v současnosti s prvním otiskem na cca 20 – 30000 USD.

Aktualizace 2020

Než uvedu další úspěšné pokusy po di Brazzově vynálezu, slušnost velí připomenout i další vynálezce výplatních strojů ve světovém měřítku v období před di Brazzovým počínem.

Již v roce 1884 **Carl Busch** (často v literatuře nesprávně uváděn jako Carle Bushe), francouzský inženýr s německým původem žijící v Paříži patentoval přístroj mající atributy vyplácet poštovní zásilky a označovat je otiskem s limitovanou hodnotou 15c (otisk označený AFF Poste a jménem vynálezce a hlavou královny Viktorie). Je zaznamenáno, že ani francouzská, ani německá poštovní správa vynález neakceptovaly. Přístroj předběhl čas .Byl registrován v Londýně pod číslem 11555 dne 22. 8. 1884 pod jménem patentové kanceláře William Henry Beck. V patentu se otisk nazývá fiskálním razítkem. Patent byl prodán firmě Mix und Genest v Berlíně, který jej později pro výrobu výplatních strojů využil. V žádost k uznání patentu se uvádějí výhody tohoto systému: úspora času při zpracování zásilek, možnost registrace placení a následná kontrola, znemožnění krádeže či ztráty poštovních známek, možnost současné uvedení adresy odesílatele a možnost uvedení data odeslání zásilky, automatické barvení razítka, možnost použití přístroje při vyznačení dalších nepoštovních poplatků (notářské spisy, akta vyžadující orazítkování apod).

Historie zaznamenal další pokus, který vznikl ve Skandinávii. Iniciátorem byl **James Garratt**. Vzhledem k zamítavému přístupu anglických úřadů učinil pokus registrace automatu ve

Skandinávii. Psal se rok 1900. Tento pokus je předchůdcem dalšího anglického pokusu z roku 1912 z dílny anglického farmáře z Essexu, který pokusně instaloval ve spolupráci s poštovní správou výplatní stroj (též automat na vhození mince) vyrobeného firmou The Automatic Stamp Selling Machines Ltd. na Hlavní poště (King Edward G. P. O.) v Londýně. Tento vynálezce se jmenoval **F. Wilkinson**. Stroj byl instalován 25. 1. 1912. a odstraněn 31. 8. 1912.

Vraťme se však o několik let dozadu. Německému císařskému patentovému úřadu byl dne 9. 1. 1900 doručen patent vynálezce **Josepha Baumanna** registrující razítkovací stroj s registračními náležitostmi. Joseph Baumann později – 12. 7. 1900 – registroval další přístroj. Vynálezů využila firma Haenel und Schwarz až v roce 1931 v Německu.

Na předchozích řádcích zmíněná firma **Mix und Genest** z Berlína pro firmu Postkontoret vyrobila výplatní stroj. Heiner Dürst a jeho přítel Thorsten Ingeloff zachytili jeden norský otisk s datem 1. 4. 1901.

Norsko bylo jednou z průkopnických zem výplatního otiskářství. Nejprve to byl již známější **Chr. A. Kahrs**, který přišel též s automatem po vhozu mince tvořivšího výplatní otisky. Měly punc jednoznačného poštovního použití. Výplatní stroj produkující výplatní otisky ve dvou hodnotách (a barvách) vyplácel zásilky na hlavní poště v Kristiánii (dnes Oslo) v době od 24. 8. do 14. 9. 1900.

Dalším, nyní uznaným pokusem byl počín norského malíře **Karla Uchermanna**. Stroj vyrobila firma Krag-Maskinfabrik, Christiani, která se později proslavila výrobou výplatních strojů (ve své době dvoubarevných, což byl dost revoluční úspěch na tehdejší dobu). První den požití otisků (též ve dvou hodnotách a odpovídajících barvách) byl 15. 6. 1903. Dlouhou dobu byl tento pokus považován a uznáván jako první úspěšný pokus výplatního stroje ve světě.

V roce 1902 založil **Arthur H. Pitney** firmu Pitney Postal Machine Company (dnes známá jako úspěšná firma Pitney-Bowes). Konstruktor **Eugen A. Rummier** poprvé prezentoval tento výplatní stroj zkušebně veřejnosti na Hlavní poště (G.P.O.) ve Washingtonu D. C. v období 24.11. 1903 až březen 1904. Další americký pokus byl zaznamenán až v roce 1912.

I německá scéna zaznamenala v této době pokus výplatních strojů. V roce 1889 to bylo ruční razítko s údajem porta, ale výrazněji až v roce 1903 ve Stuttgartu, spolková země Württemberg. k vyplácení některých zásilek sloužilo tzv. „dlouhé razítko“ s hodnotou 2, 3, 5 a 10 pfeniků. Z důvodů inflace a hyperinflace tyto stroje dosáhly později i hodnoty 1200 marek. ve dvacátých letech ani tato hodnota nestačila a hodnota nahradily poznámky „Franko bezahlt“ nebo „Gebühr bezahlt“.

Další výraznou zemí byl Nový Zéland. Pionýrem výroby výplatních strojů byl anglický inženýr **Ernest Moss**, který přesídlil z Velké Británie na Nový Zéland a podal řadu různých vynálezů. Ve své domovské zemi uspěl až v roce 1922, kdy patentoval pod označením „Universal N.Z.“ několik výplatních strojů.

Jsme však v březnu roku 1904 na Novém Zélandě, kde Ernest Moss patentoval své vynálezy. Vyrobila je Mossova firma „Automatic Franking Machine Co. (N.Z.)Ltd.“. Jednalo se o podobný model norských vynálezců dá se nazvat mincovní automat na výplatní otisky. Limitovaná

hodnota otisku byla jedna pence. Prototyp v podobě jednoho stroje byl umístěn u vchodu Hlavní pošty v Christchurchi. První den vyplácení byl 31. 3. 1904. Byl v používání i u pošty ve Wellingtonu.

Dne 7. 7. 1904 podobný stroj začal vyplácet zásilky na poště v Dunedinu. Hodnotu měl stejnou, jen se lišil tvarem. O tomto stroji není moc detailů známo.

Následovaly další stroje a jejich otisky – v roce 1905, 1906, 1907, 1910. Byly označovány po vynálezci jako modely Moss 2, Moss 3, Moss Model A, Moss Model B, Moss Model C. Lišily se oproti prvnímu stroji vylepšenou konstrukcí, tvarem a přidáním hodnotami.

Joseph Baumann, kterého jsem zmínil na předchozích řádcích, zanechal svou stopu i v Bavorsku. Pro zasílání hromadné pošty vynalezl výplatní stroj, který byl používán v roce 1910. Značně se od prvních Baumannových pokusů lišil. Bavorské stroje pravděpodobně vyrobila firma Sylbe und Pondorf z Gössnitz. Těmto výplatním otiskům se říkalo „dlouhá razítka“ či „nekonečná razítka“. Lišily se barvou – byla dokumentována zelená, červená či černá razítka. I hodnoty byly různé.

Dne 18. 2. 1911 tehdejší Německý císařský patentový úřad pod číslem 231296 patentoval výplatní strojek. Vynálezce byl **Hubert Hamacher** z Duisburgu. Strojek nesl název CUSTOS. První prokazatelný otisk byl ze dne 14. 1. 1911. A nejzazší datum bylo 27. 5. 1935 (!). řada strojků byl exportovány i do Švýcarska, Rakouska, Belgie a Dánska. Otisky byly kulaté s různými hodnotami.

Po prvním desetiletí 20. století byly i další pokusy v různých zemích – USA 1912, Arthur H. Pitney, USA 1914, The American Postage Meter Company, Chicago, Nový Zéland 1915 – neznámý vynálezce, výrobce, Mossovy modely D a vylepšený model E, Německo 1919 – firma Deutsche Post- und Eisenbahn-Verkehrswesen AG ve Staaken, modely „Universal“, USA 1920 – modely spojených firem The American Postage Meter Stamp Company (Arthur H. Pitney) a The Universal Stamping Machine Company (Walter H. Bowes), Německo 1920-1921 – několik pokusů pro hromadné zásilky, 1921-1922 Komusina. U těchto otisků jsou již denní razítka s datem a domicilem dohlédacích pošt více méně samozřejmostí.

Ve dvacátých letech 20. století dle mého názoru **končí první, klasické období výplatních strojů a jejich otisků**. Konec tohoto období bych datoval či ukončil rokem 1920 či 1924, což jsou data konání Světových kongresů UPU v Madridu a ve Stockholmu. Do těchto let se UPU otisky formálně nezabývala, na obou kongresech je přijala jako součást poštovního provozu a dala jim jasná pravidla.

Změny poštovních poplatků vlivem různých ekonomických faktů (např. inflace a hyperinflace v Německu a některých dalších státech Evropy) uspořádaly i změny konstrukcí výplatních strojů. I to se dá považovat za určitý předěl či milník.

Nejvýraznějším konstrukčním prvkem byla konstrukce výplatních strojů s mnohonásobným výplatním. Doposud svět výplatních strojů znal jen výplatní razítko s fixní hodnotou či s limitovanou hodnotou ve formě několiknásobných výplatních razítek. Dvacátá a třicátá léta 20. století byly typické oblíbeností německých strojů, které snad jako první na světě aplikovaly

v praxi výplatní stroje s komfortní mnohanásobnou výplatní hodnotou. To byl i jeden z důvodů pro německé výplatní stroje pronikly do řady zemí včetně Československa. S velkou pravděpodobností byly německé firmy propagátory této na svou dobu převratné novinky. Dlužno říci, že i stroje s fixní a limitovanou hodnotou se udržely v některých zemích až do konce 20. století a někde je lze zachytit i dnes.

Dodávám, současně na obou kongresech UPU 1924 a 1924 byly definovány jasné použité barvy (červená až na výjimky a zvyklosti) a otisk jako celek a jeho náležitosti

Německo nebylo u prvních pokusů při vynálezech a výrobě prototypů a seriové výroby, ale vynahradilo si to později, zejména ve dvacátých a třicátých letech. Rád jmenuji alespoň některé z vynálezců a výrobců z Německa. Připomněli jsem si Josepha Baumanna. Připojuji další soukromé pokusy: Firma Sylbe und Pondorf, Ernstingův stroj, Julius Kräcker Berlín, Sielaff Maschinenfabrik Berlín, Komusina 1920/21, 1921/22, 1923 (zkušební stroje), strojky Říšské pošty pro jiné subjekty, Furtwängler (zkušební stroje) Firma Anker 1922, Bafr 1922.

Německá poštovní správa od 7. 3. 1923 schválila oficiální výplatní stroje pro poštovní provoz: A – Uhrenfabrik von L. Furtwängler AG, Furtwangen, B – Bafr Werke, Berlin, C – Anker Werke, Bielfeld, D - Komusina, Karlsruhe, výrobce: Guhl und Co. Hamburg.

I tento hraniční termín včetně schvalovacího procesu a stanovení náležitostí výplatního otisku, rok 1923 napovídá, že skončilo nejen ze sběratelského období jedno období, klasické a začalo období postklasické, či lépe řečeno moderní.

Jak to bylo se sběratelstvím tohoto nového oboru, který živelně vtrhl do klasického sběratelství poštovních známek, poštovních celin a částečně poštovních razítek? Zcela jistě existovalo. První obor poštovní historie – fiskální ceniny – se začaly sbírat i ze sběratelských důvodů v 17. století, jak se lze dočíst v zahraničních materiálech, prakticky okamžitě. Sbírala je hlavně šlechta či církevní hodnostáři, která k těmto dokumentům měli přímý přístup. Sběratelství výplatních otisků bylo upozaděno pevným sběratelstvím poštovních známek. Nicméně tím, že se zachovaly alespoň některé výplatní otisky ze začátku klasického období, je vidět, že někteří jedinci otisky začaly sbírat záhy, i když řada otisků se nezachovala. O organizovaném sběratelství však filatelistická a poštovně historická veřejnost neví. Existovaly již kluby filatelistů, ale tehdejší sběratelé preferovali převážně poštovní známky. První specializované kluby se začaly tvořit ve dvacátých a třicátých letech.

V Československu díky některým jedincům, kteří měli přístup do tehdejších českých a německých filatelistických časopisů i publicisticky a nejen jako pasivní čtenáři, se o existenci výplatních otisků veřejnost dozvěděla záhy. Nastaly diskuse o významu otisků, o jejich ztracení. Nicméně i to pomohlo – polemiky a odborná diskuse přitáhly pozornost a začalo se sbírat. Řada otisků se zachovala do dneška. Začátky použití výplatních otisků v Československu a období sběratelství v letech 1926 (1. potisk na našem území) až do let 1935 – 1936 jsem zachytil dost podrobně a řadě dobových dokumentů v nedávno publikované knize „Žralok a frankotyp“. Proto čtenáře odkazuji na tuto knihu zde o těchto letech se příliš nerozepisuji.

Na začátku byl výplatní stroj a první otisky. Poté se začalo rozvíjet sběratelství....

Knihu o začátcích vyplácení zásilek výplatními otisky ve světě a v Československu "Žralok a frankotyp" lze objednat na drese: ILeis@seznam. DRuhý volný díl "Frankotypisté" je též možno objednat do vyprodání zásob.